

УДК 373.013.2.014.3.014.53(477)
ORCID ID: 0000-0002-28025228

ХОДАНИЧ Лідія Петрівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і методики
професійної освіти та інноваційних технологій
Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти
Україна, м. Ужгород

ГУМАНІСТИЧНА МОДЕЛЬ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ У СИСТЕМІ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

***Анотація.** Мовно-комунікативна складова освіти – головний інструментарій демократичних перетворень у цій галузі суспільної діяльності. Демократична та гуманістична спрямованість – головні вектори розвитку освіти в умовах НУШ. Будь-який розвиток відбувається через виникнення і подолання проблем. У педагогів, які втілюють у життя ідеї НУШ як демократичної та гуманістичної платформи в освіті, закономірно виникає ряд питань, які потребують нагального вирішення. У статті розглянуто основні проблеми та питання, які виникають у педагогів під час втілення ідей Нової української школи на засадах гуманізму та демократизму. Автор на основі багаторічних досліджень у царині педагогіки подає своє бачення чотирьох основних шляхів зацікавлення того, хто навчається, а також визначає шляхи подолання бездуховності, формування толерантного середовища в школі, особливості особистісно зорієнтованого навчання та виховання. Від сформованої гуманістичної моделі спілкування в системі демократичних перетворень залежатиме результат освітньої системи, а в майбутньому – існування демократичної України.*

Отже, демократична модель спілкування в освіті – вимога часу, вияв модернізації, і педагог, який любить свою професію та любить і розуміє сучасну дитину, усвідомлює цю вимогу як необхідність свого професійного розвитку.

***Ключові слова:** гуманістична модель педагогічного спілкування, Нова українська школа, реформа освіти, особистісно зорієнтоване навчання та виховання, інтерес до навчання, педагогіка партнерства, співпраця з батьками.*

***Abstract.** The linguistic and communicative component of education is the main tool for democratic transformations in this area of social activity. The democratic and humanistic orientation are the main vectors of education development in the New Ukrainian School. Any development occurs through the emergence and overcoming of problems. Teachers who implement the ideas of the NUS as a democratic and humanistic platform in education naturally face a number of issues that need to be addressed urgently. The article discusses the main problems and issues that teachers*

face when implementing the ideas of the New Ukrainian School on the basis of humanism and democracy. Based on many years of research in the field of pedagogy, the author presents his vision of four main ways to engage students, and identifies ways to overcome spirituality, form a tolerant environment at school, and the peculiarities of personality-oriented education and upbringing. The result of the educational system, and in the future, the existence of a democratic Ukraine, will depend on the formed humanistic model of communication in the system of democratic transformations.

Thus, the democratic model of communication in education is a requirement of the times, a manifestation of modernization, and a teacher who loves his or her profession and loves and understands a modern child realizes this requirement as a necessity for his or her professional development.

Keywords: *humanistic model of pedagogical communication, New Ukrainian School, education reform, personality-oriented education and upbringing, interest in learning, partnership pedagogy, cooperation with parents.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Реформа освіти в Україні, яка сьогодні відбувається під назвою Нова українська школа, – це грандіозний перехід освіти з платформи авторитарної моделі школи, яка культивувалась і була панівною як у дорадянські часи, так і в часи радянські, на платформу моделі демократичної школи, яка на території України у формальній освіті не була ще ніколи домінуючою, втілюючись спорадично в педагогічну практику завдяки педагогам-демократам та гуманістам, як-от: Г. Сковорода, С. Русова, Я. Чепіга, А. Волошин, Марійка Підгірянка, В. Сухомлинський, хоча в етнічній філософії освіти, зокрема в думках Г. Сковороди, П. Юркевича, мала потужну ментальну основу.

Демократична та гуманістична спрямованість – головні вектори розвитку освіти в умовах НУШ. Демократія – процес розвитку, а не одномоментний його результат. Якщо зважати на те, що перехід від авторитарної системи до демократичної – це ментальний різнобічний процес, пов'язаний зі змінами у свідомості основної маси людей, то варто пам'ятати, що такі зміни не раптові, вони строго детерміновані і тривають у часі кілька поколінь, а раптовість без укорінення в потреби дає поверховий результат, вульгаризує сам процес реформування. Будь-який розвиток відбувається через виникнення і подолання проблем. У педагогів, які втілюють у життя ідеї НУШ як демократичної та гуманістичної платформи в освіті, закономірно виникають питання, які потребують нагального вирішення.

Виклад основного матеріалу. Спробуємо розглянути питання, які викликає у вчителя впровадження ідей НУШ на сучасному етапі.

Як викликати у дитини інтерес до навчання?

Одна з основних якісних характеристик Нової української школи – навчання та виховання на основі інтересу. В дорадянській та радянській школах вибудовувалось спілкування педагога з дитиною на основі страху – страху перед учителем, перед можливістю помилитись, страху перед відповідальністю, зокрема, перед батьками тощо.

Як викликати інтерес у навчанні? – ось головне питання, яке стоїть перед учителем нової школи. А ще якщо врахуємо, що в епоху комп'ютерних технологій діти мають широкий вибір черпання інформації з яскравих інформаційних джерел візуального типу, з якими вчителю доводиться вступати в конкуренцію.

Демократична педагогіка вказує нам на кілька шляхів, як педагог може викликати сталий інтерес у процесі навчання та виховання.

Перший шлях детально розкрито у творчості Василя Сухомлинського і сформовано ним у максимі: «Перед тим, як навчати – здивуй». Іншими словами, педагог закликає знаходити незвичний ракурс погляду на відомі учням речі. Василь Сухомлинський доводить, що найцікавіший предмет навчання та виховання – сама рідна *природа*, яка й була у всі часи для людства головним засобом розвитку. Природа здатна викликати у свідомості людини сильні емоційні імпульси, які запускають механізм пізнання через інтерес. Спостереження за природою здатне дивувати, енергетично впливати на розвиток когнітивної сфери дитини. Останнє перегукується з поняттям *емоційного інтелекту*, яке сьогодні активно перебуває у полі зору світових освітніх технологій.

Як зазначає Д. Гоулман, відомий дослідник емоційного інтелекту, ми можемо формувати такі емоційні звички дітей у дитинстві та юності, які згодом керуватимуть їхнім життям [8, с. 29]. Саме емоційний інтелект дозволяє людям із нижчим IQ виходити зі скрутною ситуації там, де люди з високим IQ опускають руки. Емоційний інтелект – це здібності, серед яких виділяються самоконтроль, завзяття, наполегливість, здатність до самомотивації. Якщо педагог викликає у процесі навчання та виховання позитивні емоції у дитини, він закладає умови потягу до навчання протягом усього життя особи. Адже коли ми радісні, то відбувається підвищення активності мозкового центру, який блокує негативні емоції. Відбувається також приплив енергії та пригнічення тих центрів, котрі відповідають за тривогу. Тіло наче відпочиває і готується з ентузіазмом виконувати будь-які завдання, мозок – прагнути більшого та ставити перед собою різноманітні цілі [8, с. 39].

Другий спосіб, що незмінно веде до актуалізації пізнавального інтересу дітей – проектування знань, умінь та навичок на майбутню життєдіяльність учня. Кожен, хто навчається, робить це з певною долею прагматизму. Прагматизм у тому, щоб зрозуміти, для чого варто вивчити матеріал, яку роль відіграють набуті знання, уміння та навички в майбутньому особи, що навчається. Цей спосіб формує реалістичну картину сприйняття дійсності, розвиває організаційні компетентності, закладає тісний зв'язок між навчанням та дійсністю.

Третій спосіб – особливий виклад, набір методичного інструментарію, що ґрунтується на особливих методах та прийомах, які активізують пізнавальну діяльність дитини. Учитель намагається знайти особливу форму передачі знань – інтеракція, гра, театр, використання прийомів візуалізації, введення незвичного в навчальний простір. У такому ракурсі форма заняття – це теж інструмент, що здатний задіяти емоції, викликати активізацію пізнавальної діяльності учнів. Так, урок-свято, урок-зустріч з відомою людиною, урок-суд, урок-дослідження тощо здатні зацікавити дітей своєю нетиповістю. Це ті миттєвості шкільного спілкування, які залишаються назавжди в пам'яті вихованців.

Прийоми візуалізації, наприклад, запрошена на урок людина-гість або використання яскравого унаочнення (ілюстрації, таблиці, фотоматеріали, кіно- та мультфільми, предмети дійсності, музика як фон) чи ІТ-технологій, а також театралізація чи психологічні прийоми як засоби, що викликають емоційне сприйняття (від позитивної атмосфери на уроці аж до психологічного шоку), здатні посилити інтерес до навчання. Як правило, ця група прийомів та методів не особливо обговорюється за традиційної моделі навчання, адже там вони не відіграють важливої ролі. У Новій українській школі інтерактивні технології навчання складають методичну основу [11, с. 5]. В інтерактивних технологіях навчання ефективність процесу й досягнення учнями високих результатів можливі лише за умови свідомого застосування вчителем цих методів і прийомів та постійної уваги до середовища, в якому відбувається навчання (Там само).

Нагадаємо, що інтерактивні методи навчання (з англ. *inter* – «взаємний» та *act* – «діяти») – це спосіб взаємодії всіх учасників освітнього процесу, під час якого слухачі перестають грати пасивну роль і активно долучаються до роботи. Інтерактивні методи та прийоми є ефективними, коли діють принципи активності (залучення всіх учасників навчання до активного спілкування, обговорення завдань), рівності поглядів (педагог не нав'язує власну позицію, лише підштовхує учня до самостійного формування думок), довіри (розвінчання стереотипу суворого вчителя та пасивного учня, якого необхідно постійно контролювати), експерименту (пошук нових індивідуальних шляхів у вирішенні проблеми), зворотного зв'язку (учитель отримує постійну інформацію про хід пізнання кожного учня).

У наш час учителями-практиками, методистами та науковцями зібрано й укладено чимало збірників прийомів та методів інтерактивного навчання, назовемо хоча б такі, як «Енциклопедія інтерактивного навчання» (О. Пометун), «Прийоми педагогічної техніки» та «Криз-педагогіка: навчаємо креативно мислити» (А. Гін).

Особливе спілкування, що базується на взаємостосунках між учителем та учнем, побудованих на довірі і повазі, уведення в освітній простір батьків та сім'ї – **четвертий шлях**. Головними принципами педагогіки партнерства, на яких базується спілкування з дитиною, є:

- повага до особистості;
- доброзичливість і позитивне ставлення;
- довіра у стосунках;
- діалогічна взаємодія на основі взаємоповаги;
- розподілене лідерство (право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків тощо);
- принципи соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей).

Педагог-гуманіст намагається спілкуватись із кожним учнем так, щоб учень відчував у спілкуванні своєрідний **ефект переживання перемоги**; для цього вчитель спочатку вивчає можливості кожного учня, а далі, спираючись на особистісно зорієнтований підхід, вибудовує своєрідні «сходинки пізнання», що дозволяють учневі йти шляхом від простіших завдань до складніших, відчуваю-

чи радість перемоги, переживаючи відчуття задоволення від того, що «я зумів, я зможу ще», що викличе сталий інтерес до предмета, принесе радість від успіху.

Радість – головна емоція у четвертому способі навчання з цікавістю. Справедливо зазначає І. Д. Бех, що «необхідні нові виховні технології, які враховували б насамперед глибині психологічні закономірності емоційно-чуттєвого розвитку особистості. Адже для людини має цінність лише пережите в почуттях. Ідеться про почуття, просвітлені розумом. Саме завдяки цьому вони морально збагачують особистість, роблять її носієм Істини, Добра, Краси» [2; т. 1, с. 269]. Відзначимо лишень те, що вихователь серед багатьох своїх функцій – ще й той, хто стабілізує внутрішній світ дитини, коли з нею трапляються емоційні розлади, коригує її поведінку. «Ефект радості» – наслідок спілкування педагога на основі поваги до особистості учня. «Я в тобі поважаю людину, адже всі люди – велика цінність, неповторні особистості, і в тобі закладено велич людини прекрасної», – наче зчитує учень за підтекстом кожної фрази свого вчителя.

Створення **ситуацій позитивних емоційних переживань** дитини, забезпечення успішності в освоєнні соціально-моральних норм, її самоствердження, захищеності й підтримки – стратегічний орієнтир проектування особистісно орієнтованого педагогічного процесу.

Серед розмаїття людських емоцій, як вважають дослідники, «саме почуття радості має величезні виховні потенції» [2: т. 1, с. 257]. Радість активізує пізнавальні можливості людини, впливає на формування цінностей, адже вона викликає інтерес до пізнання, спонукає до успіху, перемоги. Радість завжди «проглядається» в щасті від повноцінного життєтворення, в перемозі над труднощами, тому вкрай важливо на уроках чи виховних заходах дарувати дітям радість.

Як дарувати радість дитині? Зазвичай радість вважають побічним продуктом зусиль, спрямованих на інші цілі. Це означає, що її не можна викликати довільним зусиллям, тобто активізуючи мислення. Коли зусилля людини спрямовані на досягнення радості самої по собі, то радість зникає [2: т. 1, с. 257]. Хоча не можна безпосередньо навчити людину радості, однак дорослий має можливість вплинути на цей процес через формування стилю сприймання дійсності, формування установок «на позитив та перемогу», так звану філософію життєвого успіху, «світлі перспективи», впевненість у правоті добра. У своїй найбільш чистій формі радість проявляється після таких соціально значущих і творчих дій, які не передбачають отримання користі.

Поняття «розподілене лідерство» добре описано в працях та майстер-класах педагога-гуманіста Ш. Амонашвілі і є одним із прийомів гуманістичної школи, демократичного стилю педагогічного спілкування. Варто задатись пошуком в інтернеті відео елементів уроку чи лекцій цього педагога (задайте в пошукову систему: «Майстер-класи, лекції Ш. Амонашвілі»), щоб побачити, як він викликає дитину на довірливе сприйняття. Ось він присідає, щоб заглянути в очі дитини, ось він «веде» її думку у життєву практику, використавши невеликий досвід школяра, щоб потім «подарувати» здогад-відкриття. А коли дитина готова самостійно розв'язувати задачу біля дошки і коментувати свої дії класові, педагог сідає на місце цієї дитини і з парти слідкує за тим, що відбувається в

класі: він помінявся ролями з учнем. Він начебто всіма своїми діями каже: «Я тобі довіряю. І ти довіряй мені».

І все це – на основі поваги та любові до дитини. «Жодна наука не змусить учителя посміхатися на уроці, а лише – любов до дитини...», – каже педагог, доктор психологічних наук, академік Ш. Амонашвілі. Саме любов до дитини перетворює школу на «місце, де дитина набирається світла», бо «душа – небесного походження» [1]. Система виховання та навчання Ш. Амонашвілі – «педагогіка цілісного життя дітей і дорослих» – будується на началах гуманності та віри в дитину, на основі виховання творчістю, співробітництва педагогів із дітьми.

Завдання школи в ракурсі гуманізму – зробити дитину щасливою, це і є головною метою педагогіки партнерства. «Новому роду людства... потрібна педагогіка любові, добра, розуміння, сприяння, співраді, співчуття. Захисту. Дітям потрібна педагогіка Мудрості, яка зрощує духовність і духовну спільність. Цю педагогіку, коріння якої сягає класичної спадщини, називають гуманною педагогікою», – стверджує Ш. Амонашвілі [1, с. 15]. Однак перед тим, як перейти до більш детального розгляду цієї гуманістичної моделі, вираженої в особливостях спілкування, огляньмо спочатку типові помилки педагогів під час упровадження в практику ідей НУШ, а також зосередьмося на кардинальних відмінностях між авторитарною та демократичною моделями в освіті.

Помилки педагогів під час упровадження в практику ідей НУШ

1. Головний у школі – учитель.

Це не зовсім так, якщо вважаємо, що освітній процес відбувається в колі діалогічного спілкування «вчитель–учень–батьки». НУШ – демократизація і гуманізація освітнього процесу, в основі яких – принципи дитиноцентризму, поваги до особистості, адаптації до запитів середовища. Отже, головний у школі – той, хто здобуває знання, заради нього працює заклад, тому й головний у школі – учень.

2. Виховання у НУШ – це кодекс моральних правил та принципів

Не тільки. Це духовно-моральний кодекс, який базується на «роботі серця» (В. Сухомлинський), «творчому терпінні» (Ш. Амонашвілі) «духовному світлі» (І. Бех).

3. НУШ – це технологічні моделі, що формують знання, уміння і навички на високому рівні.

Ні, не тільки. Це – система роботи, що формує компетентності, критичне мислення, розвиває творчі задатки кожної дитини, це індивідуалізація, особистісний підхід, сформована система цінностей, свобода дитини, учителя.

4. НУШ – це система роботи, побудована на використанні новітніх засобів навчання, ІТ-технологій.

Тут знову звужене сприйняття НУШ. Це методи та прийоми втілення педагогіки гуманізму, педагогіки партнерства, це компетентнісний та особисто зорієнтований підходи, при цьому застосовуються ІТ-технології та новітні засоби навчання, хоч не тільки вони.

5. У світі є багато цікавих моделей, варто наслідувати світові надбання.

На жаль, ні. Дає найкращий результат «домашня» модель, яка враховує національно-культурні та ментальні особливості, історичні фактори розвитку га-

лузі та суспільства, етнічну філософію. Ми «куємо» свою освітню систему на основі власного досвіду, творчо використовуючи надбання інших культур.

6. НУШ – це інтерактивна ігрова практика, одна для всіх.

Звичайно, ні. Це і нормативно-правова база, і теоретична система, яка базується на демократичних та гуманістичних набутках, це ціннісні орієнтири, перевірений на практиці досвід, що враховує принцип різноманітності та регіоналізму, тому це система, різна для різних держав та народів.

Авторитарна модель педагогічного спілкування базується на наступних уявленнях та переконаннях педагогів:

- школа – лише підготовка до «справжнього» життя;
- у свідомість дитини необхідно вкорінювати тільки абсолютні цінності;
- власний досвід дитини відкидається, нав'язуються авторитетні джерела;
- страх дитини – емоція, що дасть результат у навчанні;
- до дитини висуваються жорсткі вимоги, за всяку помилку дитину карують (батіг і пряник);
- інформація дозується залежно від віку дитини;
- активність дитини придушується;
- розвивають розум як накопичення в пам'яті, приглушують емоційні сфери [5].

Демократична модель педагогічного спілкування вибудовується на наступних уявленнях та переконаннях:

- школа – місце, де дитина «живе» сьогодні; дитиною керує цікавість, а не страх, тому вчителю необхідно викликати інтерес до пізнання;
- дитині демонструють різні зразки, залишаючи право вибору за нею;
- життя – творчий процес освоєння невідомого, роль досвіду велика;
- головна мета виховання – навчити жити в мінливому світі, де радість – у пізнанні, творчості, спілкуванні;
- педагог-демократ заохочує дитячу ініціативу, фантазію, вигадки, спонукає до щирого вияву почуттів; тому в його класі діти не бояться говорити, висловлювати власні думки;
- демократи розвивають критичне мислення;
- педагог-демократ усвідомлює унікальність і неповторність кожної дитини як індивідуальності, допомагає їй реалізувати свій творчий потенціал [5].

Як переконує нас життя, не можна бути стовідсотковим авторитарником у повсякденні і раптом стати переконаним демократом під час проведення уроків, бо це означатиме внутрішню зраду собі. Учитель як особистість залишається вірним собі і під час виконання своїх професійних завдань. Тому демократизація стосунків на уроці, на нашу думку, починається з учителя, з його усвідомлення потреби «наблизитись» до своїх учнів і здійснення першого кроку: «перекроєння» стилю спілкування вчителя поза школою – в середовищі, вдома. Декому з учителів це зробити зовсім нелегко, а комусь, вочевидь, таке навіть не доступно. Однак пробувати варто, це вимога часу.

Демократ у школі, сповідуючи принцип різноманітності явищ та свободи особистості, працюючи за критеріями особистісно-орієнтованого підходу, без-

перечно, витрачає багато часу – значно більше, ніж авторитарник – на виконання професійних завдань. Так, наприклад, щоб торувати разом з учнем його особливу стежину в пізнанні світу та вихованні, педагог-демократ має вивчити детально, хто перед ним, які в нього задатки, інтереси та потреби, життєвий досвід тощо. І готуючись до роботи з класом, демократ вишукує індивідуальні завдання для учнів, які б ураховували задатки, потреби та інтереси кожного з них. У той час авторитарник спілкується з учнями простіше: за принципом – «подаю усім однаково». Він не зважає на особливості дітей, на їхні бажання, виставивши планку зі слів «треба знати», «кожен мусить», «усі повинні».

Однак в супереч усьому вчитель сьогодні повинен тягнутись до ідей демократичної освіти, сповідувати принципи демократизму та гуманізму принаймні тому, що це вимога часу, потреба освіти в сучасних умовах, і якщо він цього не робитиме, він може відкидатись учнями як образ учорашнього дня, «динозавр минулого». Поміркуймо принаймні над тим, як змінились за останні 20-30 років діти. Сьогодні це діти від екрану андроїдів чи комп'ютерів – так зване онлайн-покоління. Йому властиві певні особливості, як-от: візуалізація сприймання, брак тактильних відчуттів, кліпове мислення з усіма його наслідками, уявлення про «нестерпну легкість буття» (М. Кундера) тощо.

Педагогіка партнерства – модель гуманістичного спілкування з дитиною. Це напрям педагогіки, що включає систему методів і прийомів виховання та навчання на засадах гуманізму, творчого підходу до розвитку особистості, у якому учень – добровільний і зацікавлений соратник, одиодумець, рівноправний учасник освітнього процесу, турботливий і відповідальний за його результати.

Основа педагогіки партнерства – спілкування, взаємодія та співпраця між учителем, учнем і батьками; учні, батьки та вчителі, об'єднані спільними цілями та прагненнями, виступають добровільними й зацікавленими співниками, рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за результат.

Таким чином, педагогіка партнерства – істинно демократичний спосіб співпраці педагога і дитини, який не відкидає різниці в їхньому життєвому досвіді, знаннях, але передбачає безумовну рівність у праві на повагу, довіру, доброзичливе ставлення і взаємну вимогливість.

Принципами педагогіки партнерства є:

- повага до особистості;
- доброзичливість і позитивне ставлення;
- довіра у стосунках;
- діалогічна взаємодія на основі взаємоповаги;
- розподілене лідерство (право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків тощо);
- принципи соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей).

Методичними засадами педагогіки партнерства виступають кращі надбаня світової демократичної думки, як-от: *навчання без примусу* (В. Сухомлинський, Ш. Амонашвілі,) гуманність, комунікативність, ціннісне ставлення до дитини; *вільний вибір* (В. Сухомлинський, Ш. Амонашвілі, В. Шаталов) – надання

дитині свободи вибору в процесі навчання, тобто учень може обирати завдання, задачу, тему твору. Професійна діяльність цілеспрямована на демократичність та скерованість вчителя на розвиток дитини, вміння «контактувати» з учнями є провідною педагогічною умовою ідеї вільного вибору.

Один із інструментів педагогіки партнерства – **особистісно орієнтований підхід** як планомірний, спеціально організований педагогічний процес, спрямований на розвиток учня з урахуванням його індивідуальних особливостей. Під час застосування цього підходу велика увага приділяється індивідуалізації дидактичних та виховних завдань, що застосовуються диференційовано.

Однак чи не найбільш проблемною стороною введення в дію педагогіки партнерства сьогодні є **співпраця з батьками**. Як визнають спеціалісти, поки що тільки окремі навчальні заклади усвідомлюють не лише складнощі, але й позитивні наслідки взаємодії з батьками для діяльності шкільного колективу. Ця взаємодія починається, як правило, з інформативної складової: електронних журналів, батьківських форумів на сайтах шкіл, можливості кожної сім'ї дізнатися напямучу про відвідування та успішність власної дитини, позаурочні заходи в класі тощо [9, с. 26].

Набуває все більшого поширення, особливо в умовах онлайн-навчання, спілкування у вайбері, де батьки, учні та вчитель-предметник чи класний керівник створюють групу в чаті, що дозволяє всім оперативно обговорити проблему та прийняти колективне рішення.

До інноваційних форм варто віднести поширені у Великобританії «батьківські путівники», які починаються словами: «Дякуємо вам, що ви обрали саме нашу школу та проявляєте до неї інтерес!» У змісті путівника подається опис школи та всього її обладнання, якості спортивних залів та майданчиків, можливості шкільної бібліотеки, питання навчальної програми, інформація про вчителів та шкільну адміністрацію, додаткові освітні послуги, особливості розкладу, правила школи, у тому числі правила взаємодії школи та батьків, вимоги щодо зовнішнього вигляду учня, пунктуальності та домашнього навчання. Актуальний аналіз того, з чим стикатимуться учні протягом навчального року, полегшує дітям і батькам адаптацію дитини до кожного нового етапу освіти [9, с. 29].

Практика співпраці з батьками виявляє нагальну потребу в навчанні батьків, і в цьому ракурсі школа в умовах НУШ має перетворитись у своєрідний функціональний просвітницький центр по роботі з батьками, психолого-педагогічний клуб з питань виховання та сімейної взаємодії. Школа може стати і просвітницьким центром для батьків з питань реалізації концепції навчання впродовж життя (врахуємо тут і набутий у нашому краї в 20-30 рр. ХХ ст. досвід навчання дорослих на вечірніх гуртках крою та шиття, кулінарії, ведення господарства тощо).

Варто повернутись і до практики відвідування вчителем дітей у сім'ях: такий метод, зокрема, використовувала Марійка Підгірянка та інші вчителі у минулому, його ефективність визнавав і В. Сухомлинський. Не використовуються сповна можливості сучасної школи щодо організації педагогічного лекторію для батьків, рекомендацій для батьківського читання популярної літератури з навчання, виховання, вікової психології, етики, охорони здоров'я.

Колись поширеними були «вечірній чай» чи «недільний пиріг» у вчителя, куди педагог запрошував тільки кращих своїх вихованців, спілкувався з кожним як з уже майже дорослим та успішним членом суспільства, ділився літературою з власної бібліотеки, знайомив з письменниками чи іншими видатними людьми та своїми гостями. Спогади про такий спосіб виявлення прихильності до учнів знаходимо в учнів Марійки Підгірянки, Корнила Заклинського, Василя Пачовського та інших відомих педагогів минулого.

Добре зарекомендували себе в наш час спільні з батьками екскурсії вчителя та дітей в інше місто з метою відвідати визначну історичну пам'ятку, художню виставку, культурний захід; запрошення батька (матері) – цікавого оповідача як представника професії чи хобі на годину спілкування або екскурсія групою чи класом на роботу до когось із батьків. Емоційно потужними є уроки чи виховні заходи, на які запрошено когось із батьків з певною метою – в журі, в експертну групу чи як оповідача-очевидця тощо.

У закладі дошкільної освіти «Ластовічка» в Ужгороді батьки традиційно готують перед новорічними святами виставу для своїх дітей, як правило, інсценізацію казки, де ролі виконують саме батьки групи, яка буде в глядацькій залі.

Підручники НУШ містять ряд завдань, які націлені на роботу дітей з батьками. Такі завдання може широко використовувати педагог-предметник і поза підручником.

Отже, накопичуються інноваційні методи роботи з батьками в межах педагогіки партнерства, виробляються традиції, коли батьки, вчителі та діти об'єднуються однією справою, вчаться ефективно комунікувати.

Для створення сучасного освітнього простору важливо уміти сповна використати культурні, спортивні, освітні заклади в районі розташування школи. Так, дітям запам'ятається урок у районному чи сільському бібліотечно-інформаційному центрі, який допомагають провести бібліотекарі. Так само музейні працівники істотно вплинуть на дитину цікавою розповіддю з використанням експонатів закладу. На Закарпатті накопичено чималий досвід роботи школи з бібліотекою чи музеєм, він тільки потребує належного опрацювання та доступності для кожного педагога.

Формування позитивних зв'язків з громадськістю – це і система створення сучасного освітнього простору, і зростання іміджу закладу освіти, і один з видів освітньої роботи та роботи з батьками. У процесі реалізації таких заходів використовуються різноманітні за змістом та спрямованістю форми: а) власна видавнича діяльність (видання шкільних газет, альманахів дитячої творчості, літопис діяльності закладу, ведення ФБ-сторінки тощо); б) активний контакт із засобами масової інформації (підготовка статей до газет, журналів, на сайти тощо); в) безпосередня взаємодія з іншими освітніми закладами (участь у виставках та ярмарках престижних освітніх закладів, презентація книг, проведення конференцій, семінарів, свят на базі освітнього закладу тощо).

Як зробити спілкування з дітьми духовним?

Прислухаймося до В. О. Сухомлинського, який у книзі «Серце віддаю дітям» писав: «Без постійного духовного спілкування вчителя й дитини, без вза-

емного проникнення у світ думок, почуттів, переживань немислима емоційна культура як плоть і кров культури педагогічної... Віра маленького школяра в учителя, взаємна довіра між вихователем і вихованцем, ідеал людяності, який бачить дитина в своєму вихователі, – елементарні й разом з тим найскладніші, наймудріші правила виховання, зрозумівши які вчитель стає справжнім духовним наставником» [13, с. 15]. Урок у демократичній школі – це цікавий діалог учителя з учнями.

Як свідчать психологи, у школярів сьогодні на першому місці переживання, пов'язані з оцінками, і на останньому – з власне процесом пізнання, що, вочевидь, пов'язано з низьким рівнем розвитку пізнавальної мотивації. Модель демократичного спілкування покликана виправити цей стереотип: дітям стає цікаво спілкуватись, творити, пізнавати, тобто знаходитись у процесі навчання без примусу.

За визначенням І. Бега, «одухотворення – це встановлення суб'єктом зв'язку кожного окремого знання чи дії з вищою духовною цінністю і надання таким чином цим навчальним надбанням особистісної значущості» [3, с. 49]. По-іншому, учень має надавати будь-якому навчальному матеріалу вищого духовного сенсу, підпорядковувати власній духовності – діяльній любові, добросовісності, безкорисливості, справедливості, вірності, великодушності, милосердю, чесності тощо. У навчальних знаннях та способах дій, стверджує психолог, можуть викристалізовуватись наведені вище чесноти. Так, уміння бути точним у математичних розрахунках може бути вираженням добросовісності та чесності. Без одухотворення математичні здібності можуть стати лише вираженням скнарості, егоїзму, зазнайства. Коли, скажімо, учні вивчають історію України, вони міркують над насиллям і різного роду несправедливістю, що викликає у них розуміння безсилля моральних принципів у певний історичний період, розгортається внутрішня робота щодо почуття власної совісті, справедливості тощо. Педагог у процесі одухотворення навчального матеріалу в жодному разі не має підміняти навчання вихованням, однак певним чином натякати на закладений виховний зміст у темі, використовувати пораду, показ, нагадування, вмовляння, розкриття, пояснення. Тільки інтелектуально-духовна педагогіка дає можливість особистості максимально реалізуватися через «мистецтво духовно спрямованого життя» [3].

Варто прислухатись і до думки Ш. Амонашвілі, який вважає, що виховний процес стане гуманним і особистісним, якщо ми «...шукатимемо шляхи дружби й співпраці, шляхи духовної спільності з нею (дитиною)», «будемо сповнені розуміння і творчого терпіння», «у разі порушення дитиною норм поведінки й застереженої умовності навчимося створювати так і духовно-моральні ситуації, які викличуть у неї переживання й почуття каяття, сповідь, вибачення, жаль, самокарання», коли «розуміємо, що сенс нашої доброти до дитини полягає не лише в тому, що нам для неї нічого не шкода, але й у тому, щоб у її душі народилася відповідна доброта до нас і до всіх» [1].

Для того, щоб спілкування вчителя з учнем відбувалося на засадах довіри, позитивних почуттів, духовності – а це канал емоцій, – учитель може застосовувати нетрадиційні форми спілкування з учнем, наприклад екскурсію, урок під відкри-

тим небом, індивідуальну бесіду сам на сам, коли виникають свої секрети, відвідання учня вдома (про це можна знайти багато повчального в творах В. Сухомлинського, зокрема в книжці «Серце віддаю дітям»), а також застосовуючи в відповідних ситуаціях специфічні прийоми, як-от прийом сповіді, коли педагог ділиться з дітьми важливими спогадами чи іншим життєвим досвідом, який слугує для учнів своєрідною високоморальною хвилюючою ілюстрацією можливих власних проблем. У такому разі відбувається інтеріоризація досвіду, пізнання людини людиною – за В. Г. Кременем, «інтерсуб'єктивне розуміння», яке охоплює емпатію, ототожнення й проєкцію, вимагає відкритості, симпатії, великодушності [10, с.10].

Одухотворене навчання завжди інтерактивне – коли не тільки вчитель навчає дитину, а й дитина навчає вчителя. Воно відбувається без примусу. Адже будь-який примус, навіть із добрими намірами, викликає в дитині відторгнення» [1, с. 80].

Як формувати толерантне середовище в школі.

Нова українська школа – толерантний простір для розвитку різних дітей. Толерантне середовище – це таке освітнє середовище, у якому створено умови для формування толерантної особистості, де комфортно кожному. У толерантному середовищі діють принципи:

- усі різні, однак усі рівні;
- прийняття себе і кожної людини в колективі такими, яким кожен є;
- несприйняття будь-яких проявів насильства та дискримінації;
- повага до кожного та власна гідність водночас;
- визнання та сприйняття полікультурності життєвого простору і плюралізму;
- висока культура діалогічного спілкування на основі позитивних емоцій, поступливості, бажання слухати та зрозуміти іншого.

Толерантне середовище можна сформувані тільки там, де з раннього дитинства учням прищеплюють високу повагу до Людини, плекають належний рівень культури поведінки в демократичному суспільстві. Головною є культура переконливої комунікації, коли учні вибудовують стосунки з іншими на основі доброзичливості та поваги.

На чому ґрунтується культура переконливої комунікації в демократичній школі:

- взаємне прийняття один одного як неповторних цінних особистостей;
- готовність вислухати і зрозуміти співрозмовника з позиції поваги до нього і його думки;
- відсутність страху визнати свою помилку, недосконалість;
- уміння вибудувати діалог з позиції логіки, культури почуттів, етичних норм;
- відчуття ситуації, володіння мовленнєвим та риторичним арсеналом;
- діалогічне інтимно-особистісне спілкування (учасники виявляють позитивне ставлення і до предмета розмови, і до співрозмовника);
- прояв «ми-переживання» як механізм відображення ціннісних позицій інших людей (здатність перейти на бік іншого, окинути проблему його очима).

Педагог – людина, що перебуває постійно на виду. Саме за ним уважно спостерігають і його наслідують учні. Тому й поведінка педагога в умовах педагогіки партнерства має відповідати всім принципам гуманізації та демократизації в освіті. Одна з умов сформована Ш. Амонашвілі: «Живімо так, аби щодня олюднювати себе, і допоможемо в цьому одне одному: я – тобі, а ти – мені!» [1, с. 394].

Не можна забувати, що педагога характеризує мовлення, у його виразах відображається внутрішнє «Я» як його ж психологічний та професійний портрет. Так, авторитарний учитель звертається до своїх учнів імперативом, який засвідчують вирази: *«Ти повинен! Ти мусиш! Ти зобов'язаний! Тобі має бути соромно! Скажи мені... Дай мені відповідь на таке... Невже ти не розумієш... Ні, так не робиться! Вивчи спочатку те, що розумні люди до тебе сказали, а потім оприлюднюй свою думку! Мене не цікавить, що ти думаєш, мене цікавить, що ти знаєш! І вічно ти ... (робиш погано) і т.д. Скільки тобі говорити одне й те ж!»*

Вирази вчителя-демократа підкреслюють його доброзичливість, повагу, гуманне ставлення до дитини, дарують учням свободу вибору і радість відкриття, віру в себе та ініціативність: *«Ми з вами, учні...; поміркуємо разом; якщо б ти був (зміг)..., то як би ти діяв...; пропоную виконати завдання на вибір, сам зроби висновки, оціни свою роботу/свої вчинки, дії та ін. Як думаєш ти? А якщо знайти інший шлях? Ось проблема – спробуємо до кінця уроку її спільно вирішити...»* і т. д.

Академік І. Бех на основі наукових досліджень робить висновок: «Стиль спілкування педагога впливає на характер емоційних переживань дитини; авторитарний стиль викликає у дітей депресію, невпевненість у собі, астеною. Особисто орієнтована взаємодія з дітьми, яка ґрунтується на розумінні, прийнятті і повазі особистості дитини, породжує у ній впевненість і особистісну значущість, які допомагають їй долати життєві труднощі, справляють стимулюючий вплив на пізнавальну діяльність, на загальний тонус взаємин» [2: т. 2, с.105].

Отже, демократична модель спілкування в освіті – вимога часу, вияв модернізації, і педагог, який любить свою професію та розуміє сучасну дитину, усвідомлює цю вимогу як необхідність свого професійного розвитку.

Література та джерельна база

1. Амонашвілі Ш. Мистецтво родинного виховання. Педагогічні есе. Х.: ВД «Школа», 2017.
2. Бех І. Виховання особистості: У 2-х т. К.: Либідь, 2003.
3. Бех І. Феномен одухотворення навчального змісту як виховний засіб / Педагогіка і психологія, 2014, № 2. С. 47–51.
4. Босенко М. Зв'язки з громадськістю – важливий фактор створення позитивного іміджу гімназії / Шлях освіти, 2000. №2. С. 31–34.
5. Власова О. Педагогічна психологія: навч. пос. К.: Либідь, 2005.
6. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997.
7. Гончаренко С., Мальований Ю. Гуманізація і гуманітаризація освіти / Шлях освіти, 2001, № 3. С. 2–8.
8. Гоулман Д. Емоційний інтелект: пер. з англ. Х.: Vivat, 2017.

9. Костюк І. Робота школи з батьками: які обрати акценти / Педагогічна думка, 2016, № 3. С.25–27.
10. Кремень В. Освіта і суспільство в парадигмі синергетичного мислення / Педагогіка і психологія, 2012, № 2. С.5–11.
11. Пометун О. Енциклопедія інтерактивного навчання. К., 2007.
12. Силадій І. Демократизація як відповідь освіти на виклики глобалізованого світу / Вища освіта України. 2016, № 1. С. 54–58.
13. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / Вибр. твори у 5 т. Т. 3. К., 1977. С.15.
14. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>

References

1. Amonashvili Sh. (2017). *Mystetstvo rodynnoho vykhovannia. Pedagogichni ese. Kh.: VD «Shkola».*
2. Bekh I. (2003). *Vykhovannia osobystosti: U 2-kh t. K.*
3. Bekh I. (2014). Fenomen odukhotvorennia navchalnoho zmistu yak vykhovnyi zasib. *Pedahohika i psykholohiia*, (2), 47–51.
4. Bosenko M. (2000). Zviazky z hromadskistiu – vazhlyvyi faktor stvorennia pozytyvnoho imidzhu himnazii. *Shliakh osvity*, (2), 31–34.
5. Vlasova O. (2005). *Pedahohichna psykholohiia: navch.pos. K.: Lybid.*
6. Honcharenko S. (1997). *Ukrainskyi pedahohichni slovnyk. K.: Lybid.*
7. Honcharenko S., Malovanyi Yu. (2001). Humanizatsiia i humanitaryzatsiia osvity *Shliakh osvity*, (3), 2–8.
8. Houlman D. (2017). *Emotsiinyi intelekt: per. z anhl.*
9. Kostiuk I. (2016). *Robota shkoly z batkamy: yaki obraty aktsenty. Pedahohichna dumka*, (3), 25–27.
10. Kremen V. (2012,). *Osvita i suspilstvo v paradyhmi synerhetychnoho myslennia. Pedahohika i psykholohiia*, (2), 5–11.
11. Pommetun O. (2007). *Entsyklopediia interaktyvnoho navchannia.*
12. Syladii I. (2016). *Demokratyzatsiia yak vidpovid osvity na vyklyky hlobalizovanoho svit. Vyshcha osvita Ukrainy*, (1), 54–58.
13. Sukhomlynyskyi V.O. (1977). *Vybr.tvory u 5 t.: Sertse viddaiu ditiam*, 15.
14. *Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>*

*Стаття надійшла до редакції 10.07.2023 р.
Стаття прийнята до друку 09.09.2023 р.*